

İbn Tûmert*

Hakan OZTÜRK**

Mehdîlik davasıyla zuhûr ile hükümet tesis etmiş olanlardan biri de İbn Tûmert'tir. Mağrib-i Aksâ'da kâin Sûs dağları içinde yaşayan Herğa kabilesi arasında dünyaya gelmiş olan Muhammed b. Abdâh b. Tûmert, 501/1107'de ilim tahsil etmek üzere Şark'a geçmiş ve Bağdad'da Ebû Bekr eş-Şâşî'den¹ Kelâm ve Usûl-i Fıkıh okumuş ve muhaddislerden hadîs istimâ' etmişti. Burada kendisinin, Gazâlî ve Gazâlî'nin şerîki Kiyâ el-Herrâsi'den² dahi ders almış olduğunu söyleyenler vardır. Bazı müellifler Gazâlî'den Şam'da okumuş olduğunu söylemektedirler. İskenderiye'de dahi Ebû Bekr et-Turtûşî'den³ ders almıştı.

Buradan Mekke'ye gelmiş ve ifâ-yi hacdan sonra bir müddet mücâveretle ma'lûmâtını tevsi'a çalışmış idi. Elinde bir asâ ve bir ibrikten başka bir şeye mâlik olmayan İbn Tûmert, dâima ilim ve ibâdetle iştigal ediyor ve kendi lisânı olan Berberice ve Arapça'da büyük bir talâkat-ı beyân gösteriyordu.

Herkese hüsn-i muamele etmeği bilen İbn Tûmert, her hâl ve hareketinde teennî ile hareket eder ve kendisiyle görüşenler hakkında dâimâ hayr-hâhlık ibraz ederdi.

Dînî nasihatleri lisânından hiç eksik etmeyen İbn Tûmert, bu hususta her türlü fedakarlıklara katlanıyor ve pek büyük bir sabır ve tahammül

* Mehmed Şerefeddîn, *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1928), 10. sene, 10. sayı, s. 34-48.; [Metin içerisinde geçen hicrî tarihlerin milâdî karşılıklarının yanı sıra, bazı kelimelerinin Türkçe anlamları ([] köşeli parantez içerisinde) tarafımızdan verilmiştir. Haz.]

** **Arş. Gör.**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakanozturk15@hotmail.com

¹ Zamanındaki Kelâmiyyûn'un üstâdı addolunur idi (397-485/1006-1092).

² Fühûl-i ulemâdan olup; Fıkıh, Usûl-i Fıkıh vesâir ulûmda mümtâz idi. Kendisi İmâmü'l-Haremeyn'in talebesi meyânında Gazâlî'den sonra en büyük şöhet-i ilmiyyeyi hâizdir (450-504/1058-1110).

³ Fukahâ-i Mâlikiyye'dendir. 520/1126'da vefat etmiştir.

gösteriyordu. 505/1111'de İskenderiye'den diyâr-ı Mağrib'e avdetle Sanhâce mülûkünden Yahya b. Temîm zamanında Mehdiyye'ye geldi. Bu şehrin bir câmiinde ikâmet etmeğe başlayan bu yeni misâfir, bir taraftan tedrisâtta bulunuyor ve bir taraftan da şiddetli mev'izeler vererek tenkîdât icra ediyordu. Hükümdar Yahya b. Temîm tarafından saraya celb edilmiş olan İbn Tûmert, hüsn-i hareket ve talâkat ve belâgatıyla bu hükümdârın hürmetini celb etmiş ve tevcîhâtına mazhar olmuştu. Mehdiyye'den Bicâye'ye⁴ gelmiş olan İbn Tûmert'in burada vermiş olduğu mev'izeler, kendisinin buradan Bicâye'ye bir fersah mesafede kâin Mellâle namındaki köye nefyini mûcib olmuş idi ki, İbn Tûmert bu köyde tesadüf ettiği Tilimsân muzâfâtından [Tilimsân'a bağlı şehirlerden] Tâcire namındaki küçük bir şehir ahalisinden Abdülmü'min b. Ali'nin şahsiyetinde gâye-i emelinin bir anda tahakkuk ettiğini görmüştü.

İbn Tûmert Ne İstiyordu?: Fas, Cezayir, Tunus, Endülüs'te hükümrân olan Mülessimîn-Murâbitîn'i kaldırarak bunların yerinde başka bir hükümet tesisi İbn Tûmert'in gâye-i emeli idi. Rivayete nazaran, dînî nassları vürûd ettiği vecih üzere kabul ile selefiyye mesleğini iltizâm eden Murâbitîn'in hükümdarları Emîrül-Müslimîn Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in Gazâlî'nin kitaplarını yakması⁵ haberi Gazâlî'ye vâsıl olduğu vakit, Gazâlî'nin nezdinde bulunmuş olan İbn Tûmert, aynı mecliste bulunan diğer zâtlar gibi Gazâlî'nin ağzından şu sözleri duymuş idi: "Yakında bu hükümdâr saltanatı kaybedecektir. Ve oğlu katlolunacaktır. Ve bu işleri yapacak olan zât, şu zât, İbn Tûmert olacaktır..." Bu rivayete nazaran, kendi menvî-i zamîrini [maksadını] bir defa da Gazâlî'nin ağzından duymuş olan İbn Tûmert'in, bu hususta beslediği emel kesb-i kuvvet etmiş idi. Bazı tarihlerde görülüyor ki, öteden beri reml, cifr gibi gayr-i müspet ilimlere kıymet veren bilumûm Mağribîler gibi İbn Tûmert dahi bu ilimler ile uğraşmakta ve bunlara büyük bir kıymet atfetmekteydi.

Şark'ta bulunduğu esnada elde etmiş olduğu bir sahifede, istikbâle âit ma'lûmât ve kehânetler gören İbn Tûmert, güya bu sahifede Abdül-

⁴ 457/1064'te Nâsır b. Milnâs tarafından tesis edilen bu şehir, Benî Hammâd tarafından merkez itihaz edilmiş idi.

⁵ "Emîrül-Müslimîn nezdinde yalnız Mâlikî fıkhnın fürû'unu bilenler mazhar-ı hürmet olurlar idi. Nazar ve muhâkeme kâbiliyetinden mahrum olanlar revaç buldular. Kitâb ve sünnet unutuldu. Kelâm ile iştigal edenler tekfir ediliyor idi. Hükümdar her zaman Kelâm tedrisini men' hususunda vilâyetlere emirler veriyor idi. Gazâlî'nin kitapları Mağrib'e gelince Emîrül-Müslimîn, bunların yakılmalarını emretti. (el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbârî'l-Mağrib, s. 111)

mü'min'in evsâfını evvelce görmüş ve bu evsâfa mâlik olan kimseyi taharrî etmekte bulunmuş iken, mezkûr Mellâle namındaki köyde gördüğü Abdülmü'min'in şahsında tamamıyla bu evsâfı bulmuş idi.

Bunun doğrusu, İbn Esîr'in (c. 10, s. 241) dediği gibi; İbn Tûmert, Abdülmü'min sîmasında azim ve teşebbüsün en kuvvetli vaadlerini görmüş ve bunları kendi gâye-i emelini istihsâlde isti'mâl etmeyi düşünmüş idi. Bunun için İbn Tûmert, Abdülmü'min'in ismini ve mensup olduğu kabileyi (Kays kabilesi) öğrenip, ilk defa Abdülmü'min'i kendisine raptetmek maksadıyla şöyle bir hadîs okudu:

“Allahu Teâlâ âhir zamanda, Kays kabilesine mensup bir kimse ile bu dine yardım edecektir...”⁶

Bu hadîsi duyan Abdülmü'min, İbn Tûmert'e tamamıyla bağlanmış ve müttehid hareket edeceğini vaat etmiş idi. Bunlara üçüncü olmak üzere iltihâk eden Abdülvâhid'i cismen kavî ve aklen zayıf olan üç kişi daha takip etmiş olmakla, mecmû'an altı kişi olmuşlardı.

Bunlar, Mülessimîn'in pâ-yi tahtı olan Merrakeş'e kadar gelmiş ve burada dahi tenkîdâta başlamış idiler.

Hükümdar bulunan Ali b. Yûsuf'un hemşîresini câriyeleriyle beraber sokakta açık⁷ görmüş olan İbn Tûmert ve arkadaşları, bunun râkib olduğu hayvana değnek ile vurmuş olmalarıyla hükümdarın hemşîresi yere düşmüş idi. Bu vak'a üzerine, bu hükümdar dahi İbn Tûmert'i arkadaşlarıyla beraber ikâmet ettiği şehir haricindeki harap mescidden sarayına aldırılmış ve celb ettiği fakîhler ile İbn Tûmert arasında bir mübâhase zemini açmış idi. İbn Tûmert, pek kuvvetli deliller ile bu hükümdarın hareketlerini vicâhen tenkîd ederek, başta hükümdar olmak üzere mevcut olan fakîhleri sükûta mecbur etmiş idi. Yalnız Mâlik b. Vüheyb)⁸ namındaki Endülüslü bir müstesnâ zât, İbn Tûmert'in maksad-ı hakîkîsini keşfederek hükümdarı îkaz etmek istemiş idiyse de muvaffak olamamış idi. İbn Tûmert, Mâlik b. Vüheyb'in bulunduğu Merrakeş'te oturmayı mahzurdan sâlim görmeyerek arkadaşlarıyla beraber bu şehir civarında bulunan

⁶ ان الله ينصر هذا الدين في آخر الزمان برجل من قيس

⁷ İbn Esîr'in (c. 10, s. 242) ifadesine göre, bunların kadınları yüzlerini açar ve erkekleri örter idiler. Ve bundan dolayı Mülessimîn – peçeliler namını almışlardır.

⁸ el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbârî'l-Mağrib sahibi Merrakuşi, bu zâtın Karâzatü'z-Zehab fi Zikri Liâmi'l-Arab namında bir eserini Benî Abdülmü'min'e ait kütüphanede gördüğünü söylüyor. Ve bu zâtın felsefeye vukûfu olduğunu ve kendi hatt-ı destiyle yazmış bulunduğu Batlamyus'un Kitâbu's-Semere'sini ve Mecist'yi dahi gördüğünü zikre diyor.

Ağmat⁹ kasabasına çekildi. Burada İbn Tûmert'in maksadına muttali olan fakîhlerden Abdülhak b. İbrahim namındaki bir kabiledaşı, kendisine Ağmat'a bir günlük mesâfede bulunan Tînmellel dağlarına tahassunu [müstahkem bir mevkiye çekilme] tavsiye etti ki, İbn Tûmert'in mensup bulunduğu Herğa kabilesi de bu dağlarda idi.

İbn Tûmert Dağlıları Kendisine Ne Sûretle Raptetti?: 514/1120'de Deren dağlarında kâin Tînmellel'e gelmiş olan İbn Tûmert'in buraya vürûdunu duyan civar ahalişi akın akın kendisini görmeye geliyorlardı. Bu dağlarda sâkin olan kimseler, her alimin ciddi ve samimi olduğunu kabul ediyor ve her hâdisede bir kerâmet görüyor idiler. Bunların içinde İbn Tûmert'in mensup olduğu Herğa kabilesi ahâlisinden olanlar dahi var idi ki, İbn Tûmert'in bu dağları intihâb etmesinde [seçmesinde] bunun da ayrıca bir âmil olduğunu kabul etmek mümkündür.

Zâirlerine [ziyaretçilerine] dindârâne nasihatler veren İbn Tûmert, bu nasihatler arasında Mülessim'in hükümetinden şikâyetlerde bulunmayı hiç unutmuyor idi. Bir sene kadar bu hususta faaliyet gösteren İbn Tûmert'e en evvel kendi kabilesi olan Herğalılar ittibâ etmiş idiler. Bu da, Fatimîler gibi mehdîlik davasının maksadını istihsâl hususunda büyük bir tesir uyandıracığını bildiğinden, Mehdî'nin, "yeryüzünü adl ve hakkâniyet ile dolduracağı" hakkındaki hadîsi zikretmeğe ve Mehdî'nin Mağrib-i Aksa'da zuhur edeceğini ileri sürerek, ortaya koyacağı kendi mehdîliğine mukaddimeler yapmağa başladı.

İlk defa Abdülmü'min, evsâfı haber verilmiş olan Mehdî'nin İbn Tûmert olduğunu söyleyerek kendisine biat eyledi. Muhtelif köyler ve kabileleri muhtevî bulunan Deren dağları ahalisinden kendisine ittibâ edenler çoğahyorlardı. İbn Tûmert'in intihâb ettiği Tînmellel ve civarındaki zirveleri karlı dağlar, o kadar mürtefi' ve o kadar sarp ve ârızalı idiler ki, bir müellifin ifadesine göre; iki dağ arasında kâin olan bu şehre giden dar bir patikadan, bazen râkib olduğu hayvanından inmeğe mecbur olmak şartıyla ancak bir süvârî geçebilir idi. Bazen de mürûr [geçmek] için yol olmadığından ufak köprülerden geçmek icap eder idi ki, bu köprüler alınca mürûr ü ubûr [geliş gidişler] munkatı' olur idi. Bu sa'bû'l-mürûr [geçilmesi güç olan] dağlarda tahassun eden İbn Tûmert için etbâ'ını teksîr etmek lazım idi. Bu hususta faaliyete keremi vermiş olan İbn Tûmert, tecrübesiz gençleri daha kolay kazanmakta olduğundan, başında

⁹ Merrakeş kurbundadır. Frenklerin Merrakeş'e nisbetle Maroquin dedikleri sahtiyânıyla [derisiyle] meşhurdur.

bulunanların ekserisini gençler teşkil ediyorlar idi. Bundan başka, ber-vech-i âtî [aşağıda zikredildiği gibi] bir hilesiyle Tînmellel ahâlisinin kısmı ekserisini kendisine iştirâke mecbur etti:

Bu şehir çocuklarının bazıları, pederlerine benzemiyorlardı. Pederleri esmer renkli oldukları halde, çocukları sarı saçlı ve mavi gözlüydüler. İbn Tûmert bunun sebebini pederlere sordu ve hükümdar olan Emîrül-Müslimîn – Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in Frenk ve Rum kölelerinin, her sene vergi toplamak için bu dağda kâin olan şehirlerine geldiklerini ve bunların vürûdlarında, kendileri hânelerinden çıkıp bu köleleri kadınlarıyla beraber kendi hânelerinde iskân ettiklerini ve bu çocukların bunlardan hâsıl olduklarını itiraf ile şikayette bulundular. İbn Tûmert bunları teşcî'etti [yüreklandirdi]. Kölelerin vürûdunda, herkesin evindeki köleyi katletmesini kararlaştırdılar. İbn Tûmert'in irâe ettiği [gösterdiği] tarîk ile hareket etmiş olan Tînmellel ahâlisi, hükümdarın korkusundan İbn Tûmert ile müşterek harekete mecbur olarak dağlardaki yolları sed ile müdafaa vaziyetine geçtiler.

İbn Tûmert'in Teşkilâtı: İbn Tûmert, kendisine ittibâ edenleri ehemmiyetlerine göre muhtelif kısımlara ayırdı. Bunların birinci derecede ehemmiyetli olanları on kimse olduğundan bunlara, (Âyet-i Aşere – Onlar) tesmiye etti ki, kesb-i ittilâ edemediğimiz [tespit edemediğimiz] bir tanesi müstesnâ olmak üzere diğerlerinin isimleri ber-vech-i zîrdir [aşağıdaki gibidir]:

Abdülmü'min b. Ali

Şeyh İbrahim el-Hazrecî

Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Yahya el-Hintânî

Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Arnâk

Şeyh Ebû Muhammed Abdâh el-Venşerîsî "el-Beşîr"

Şeyh Ebû Muhammed Abdülvâhid el-Zevâvî "Tayru'l-Cenne - Cennet Kuşu"

Şeyh Ebû Muhammed Abdâh b. Ebî Bekr

Şeyh Ebû Muhammed Vâstâr el-Ağmatî

Şeyh Ebû Muhammed Ebû İshak İbrahim b. Câmî'

Bunlardan sonra Âyet-i Hamsîn - Elliler geliyordu ki, bunlar kendisine ittibâ etmiş olan kabilelerin rüesâsı idiler. Üçüncü ve son tabaka olmak üzere de Âyet-i Seb'in - Yetmişler vardı.

Birinci tabakadakiler; kendisiyle muhâceretle beraber, mehdîliğini ilk defa tasdik etmiş olduklarından bunlara Muhâcirîn-i Evvelîn – Cemâ'a tesmiye etmişti.

İkinci tabakadakilere Mü'min'in namını veriyordu.

İbn Tûmert'in bu teşkilatta istihdâf ettiği [hedeflediği] gaye, Araplar arasındaki kabiledaşlık râbitasını kırmak ve bu muhtelif kabilelere mensup kimseleri, kendi lehinde bir noktada birleştirmek idi. Âyet-i Hamsîn zümresinin kendisine ittibâ etmiş olan muhtelif kabilelerin reislerinden mürekkebe olması bunu göstermektedir.

İbn Esîr c. 1, s. 243'te görüldüğü veçhile, İbn Tûmert bunların yekdiğerlerine karşı tarz-ı hürmet ve hareketleri hususunda dahi kaideler vaz' ettiği gibi, umumen kısa ve ucuz libâslar giyinmelerini dahi usûl ittihaz eylemiş idi.¹⁰

İbn Tûmert'in Tînmellel Ahalisini Katli ve Temyîz: İbn Tûmert, Tînmellel şehri haricinde bir mescid bina ettirmişti. Tevâbi'yle [kendisine tâbi olanlarla] beraber bu mescitte namaz kılar ve şehre yatsı namazından sonra dahil olurdu. Bu şehrin hısâneti [muhkemliği] ve ahalisinin kesreti kendisini endişeye ilkâ ediyor ve kendi aleyhine döndükleri takdirde bunlar ile uğraşmağa kendi kuvvetinin kâfi olmadığını biliyordu. Şehir ahalisinden bu mescide namaz kılmaya gelenlere silahsız gelmelerini söyleyen İbn Tûmert, bir gece bunları mescidde katlettirerek yanındaki kimselerle şehri bastı ve gece baskınında şehir ahalisinden on beş bin kişiyi katletti.

Sahipsiz kalan hâneleri ve araziyi kendi etbâ'ına tevzî' etti. Ve bu şehri bir sur içine aldı. Ve şehri muhafaza maksadıyla yüksek bir dağa muhkem bir kale bina eyledi.

Yukarıda isimlerini ta'dâd etmiş olduğumuz [saydığımız] Onlar'dan Fakîh-i İfrîkî, kendilerini şehirlerine kabul ile muâvenet ibrâzından geri durmamış olan Tînmellel ahalisine karşı, bu sûretle mukabele edilmesine itiraz etmiş olmasıyla: "Bu benim ismetimde şek etti.¹¹ Bunu katledin..." diye İbn Tûmert bunun da hayatına hitâm verdi.

İbn Tûmert, etrafta bulunan kabileleri dahi kendi lehine bir tasfiyeye tâbi tuttu. Bunu da temyîz tesmiye ettiği usûl ile halletti. Şöyle ki:

Onlar'dan biri olan ve kendilerince Beşîr lakabını taşıyan Ebû Muhammed Abdullah el-Veşerîsî, ulemadan ve aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'i ve İmam Malik'in *el-Muvatta'sını*¹² ezber bilen bir zât idi. Fakat ica-

¹⁰ Uzun etekli elbisenin şer'an memnû' olduğuna dair *Sahîh-i Müslim'e* bak; c. 1, s. 71. Devlet Matbaası tab'ı.

¹¹ Şîlerce imam, ma'sûmdur. Papa, lâ yuhtı olduğu gibi.

¹² İmam Malik (95-197/713-812)'in meşhur kitabı olup, fıkıh bâbları üzere cemedilmiş ahâdis-i şerîfeyi câmi'dir.

bında bir keramet gösterebilmek için, İbn Tûmert'in tedbir ve tavsiyesiyle bu adam, kendisini okumak ve yazmak bilmez bir cahil ve hatta salyası göğsüne akan ve vücudunun kuvve-i maskesi zayı olmuş olan bir sarsak suretinde gösteriyor idi. Her zaman; bu adamda bir sırr-ı İlahî olduğunu ve karîben bu sırrın münkeşif olacağını söyleyen İbn Tûmert bir gün şöyle bir hutbe îrad eyledi:

“Hepiniz bilirsiniz ki Venşerîsî, okumak ve yazmak bilmez bir ümmîdir. Ve hayvan üzerinde dahi duramayacak kadar sarsaktır. Allahu Teâlâ ona ilim ve sıhhat bahşetti ve onu sizin zamâir [nefsinizde gizlediklerinizi] ve esrarınıza muttali kıldı. İşte size azîm bir keramet...”

“Bilirsiniz ki Allahu Teâlâ, li-yemîzallahu'l-habîse mine't-tayyib - Allahu Teâlâ habîs kâfiri, pak mü'minden fark ve temyiz için... (Sûretü'l-Enfâl - âyet 37) ve minhümü'l mü'minûne ve ekseruhümü'l-fâsikûn - onlardan mü'min olanlar olduğu gibi, ekserisi de fâsikırlar... (Sûretü Âli İmrân - âyet 110) buyurmuştur.”

“Bu Venşerîsî, insanların içlerinde gizledikleri şeyleri bilir. Ümmeti Muhammed arasında böyle nâsın zamâirine muttali zâtlar bulunabileceği de Rasûl-ü Ekrem'in: “Benim ümmetimin arasında bazı ferâseti kuvvetli olan ve ilhâma mazhar bulunan kimseler vardır ki, Ömer b. el-Hattâb onlardan biridir” hadîsiyle sâbittir.”

“Bir çok kimseler bizim davetimizi kabul ettiler; fakat içlerinde nifâk sahipleri eksik değildir. Şüphesiz bunları sıdk-ı niyyet ashabından tefrîk etmek zarureti vardır. Bu “Beşîr” sıdk-ı niyyet erbabını münafıklardan tefrîk ve temyîz edecek ve kimlerin cehennemlik olduklarını söylediği gibi, cennetlik olanları da tebşîr edecektir...”

Bu hutbeden sonra evvelce Kur'ân-ı Kerim'i ve *Muvatta'yı* ezber etmiş olan Beşîr, bunlara dört günde tamamıyla Kur'ân-ı Kerim'i ezber okudu. Ve sorulan fikhî mesâile *el-Muvatta*'dan cevaplar verdi. Beşîr, beht [şaşkınlık] ve hayret içinde kalmış olan câhil halka bu kerametini şu suretle izah etti: “Dün gece bana bir melek nazil oldu. Bu melek kalbimi yıkadı ve Kur'ân'ı ve *Muvatta'yı* ve birçok ulûmu talim eyledi... Ve Cenâb-ı Hak bana bir nur ihsân eyledi ki, bununla ben cennetlik olanları cehennemliklerden tefrîk ve temyîz ederim... Size cehennemlikleri katletmenizi ve cennetlikleri hayatta bırakmanızı emredeceğim... Benim sıdk-ı kavlimi te'yid etmek üzere Cenâb-ı Hak filan yerdeki kuyuya melekler inzal etti... Onlar şimdi orada beni tasdik ve te'yide hazırdırlar...”

Başta Mehdî olmak üzere feryatlar ile ağlayan halk, Beşîr'in söylediği kuyunun başına vâsıl oldular... Bu kuyunun başında Mehdî namaz kıl-

diktan sonra: “Ey melekler.... Ebû Muhammed Abdullah el-Venşerîsî, kendisinin mazhar-ı ilhâm olduğunu ve cennet ehlini cehennemliklerden temyîz ve tefrîk etmek üzere kendisine bir nur ihsan edildiğini söylüyor... Bunun te’yidini sizden bekliyoruz...” demesi üzerine evvelce kuyuya indirilmiş olan insanlar tarafından: “Evet doğru söylüyor...” sözleriyle Beşîr te’yid ve tasdik edildi.

Bundan sonra hileyi setretmek [örtbas etmek] için Mehdî'nin: “Bu kuyu mukaddes bir kuyudur. Necâset vesaireden muhafaza için taş ve toprakla doldurulması lazımdır...” demesiyle kuyunun içindeki insanların üzerine taş ve toprak dolduruldu.

Bu keramet az zamanda etrafa şâyi' oldu [yayıldı]. Ve Mehdî'yi kabul etmiş olan kabileler temyîze davet olundular. Bunların efrâdı içinde evvelce tahkîkâtı icra edilmiş olanların akıl ve ihtiyat sahipleri, cehennemlik olmak sıfatıyla ifnâ edilecekler [öldürülecekler] ve genç tecrübesiz olanlar cennetlik olacaklar ve ifnâ edilmeyecekler idi. Venşerîsî - Beşîr; fevc fevc [guruplar halinde] temyîz için gelmiş olan kabilelerin efrâdı içinde kendisinden hazer olunan [sakınılan] kimselerin cehennemlik olduklarını söylüyor ve bunlar derhal dağdaki uçurumlardan aşağı atılarak ifnâ ediliyorlardı. Tecrübesiz gençler ve kendisinden hazer edilmeyen kimseler cennetlik oluyor ve Beşîr'in sağ tarafına geçiriliyor idiler. Bu sûretle temyîz tamam olmuş ve katlolunanların adedi yetmiş bini bulmuş idi.¹³

Mehdî'nin Mülessimîn-Murâbitîn'e Karşı Açtığı Muharebeler: 519/1125'te temyîzi itmâm eden [tamamlayan] Mehdî, artık taraftarlarından emin idi. Bu; Beşîr dedikleri Ebû Muhammed Abdullah el-Venşerîsî'nin kumandasında Murâbitîn Devleti'nin elinde bulunan Ağmat'a asker gönderdi. Bunlar Murâbitîn tarafından mağlup edildiler. Bir çokları maktûl düştüğü gibi, Onlar'dan olan Ebû Hafs Ömer b. Yahya el-Hintânî dahi aldığı hafif bir cerîhadan [yaradan] kendisini vefat etmiş gibi gösterdi. Bunun vefat ettiğini kendisine haber verenlere Venşerîsî: “O, vefat etmemiştir. Ve birçok beldeleri fethetmedikçe ve Endülüs'te gazâlar icra etmedikçe vefat etmeyecektir de...” dedi. Ve Venşerîsî'nin bu sözü akabinde dirilmesi lazım gelen Ömer el-Hintânî dirildi. Bunlar, münhezimen [hezimete uğramış, yenilmiş olarak] avdetlerinde İbn Tûmert tarafından,

¹³ İbn Tûmert'e taraftarlık eden müellifler, İbn Tûmert'in katlettiği kimselerin, müteaddid nasihatlere rağmen şer ve fesadı terk etmemiş olduklarını söylüyorlar ise de, İbn Tûmert'i tenkidden kurtaracaklarını âşikârdır.

göstermiş oldukları sabır ve metanetlerinden dolayı şükrâna nâil oldular. İbn Tûmert etrafa asker sevk etmekten hâlî kalmıyor idi. Bunlar, sıkıştıkları zaman dağda tahassun ediyorlardı. 524/1129'da ekserisi piyade olan kırk bin kişilik bir ordu çıkaran İbn Tûmert, bu orduyu yine Venşerîsî'nin kumandasında merkez-i hükümet olan Merrakeş üzerine sevk etti. Abdülmü'min dahi bunların içinde idi.¹⁴

Bunlar, İbn Tûmert'in Mehdî-i ma'sûm olduğunu tebliğe me'mur idiler. Bunu kabul etmeyen Murâbitîn, İbn Tûmert tarafından Muvahhidîn tesmiye edilen etbâ'ı vasıtasıyla te'dib edileceklerdi. Bunlar, Merrakeş'i muhasara ettiler. Murâbitîn hükümdarı Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn bu şehirde idi. Muhasaranın yirminci günü, Sicilmâse valisi büyük bir ordu ile muâvenete şitâb [acele] etti. Aynı günde hükümdarın oğlu Zübeyr'in kumandası altında şehirde bulunan asker; muâvenet ordusunun geldiği cihete mukabil cihetten dışarı çıkmalarıyla iki kuvvet arasında kalan İbn Tûmert'in ordusu, büyük bir muharebeden sonra fena halde mağlup ve münhezim oldu. Ve kumandanları Venşerîsî maktûl düştü.¹⁵ Tînmelle'e avdet eden münhezimleri İbn Tûmert bin bir sûretle tesliye [teselli] ettiği gibi, Abdülmü'min'in hayatta kalmış olmasını âti için en büyük zamân [garanti, kefil] olmak üzere gösterdi. İbn Tûmert bu hezimetten sonra çok muammer olmadı [uzun yaşamadı]. 524/1130'da Abdülmü'min'i yerine bırakarak Tînmelle'de vefat eyledi.

İbn Tûmert Kimdir?: İbn Esîr'in (c. 10, s. 245) 524/1130'daki mağlubiyet üzerine zaten hasta olduğundan dolayı hastalığı iştîdâd ederek [şiddetlenerek] 51 veya 55 yaşında olduğu halde vefat etmiş olduğunu kaydetmesine nazaran 423/1080 veya 469/1086'da Mesâmide'nin Herğa kabilesi içinde doğmuş olan İbn Tûmert; orta boylu, esmer renkli, büyük başlı, keskin bakışlı, mühîb bir ulvî ve hüsnî idi.¹⁶ Bu zât, yukarıda söylediğimiz veçhile Şark'a geçti ve bir çok kimselerden okudu. Tarihî bazı hatalarına rağmen şurası muhakkaktır ki, teşkil ettiği Muvahhidîn hükümeti kesb-i kuvvet ve servet ettikleri halde, kendisi hemşiresinin

¹⁴ *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbârî'l-Mağrib* sahibi, İbn Tûmert'in bu orduya Abdülmü'min'i kumandan tayin ettiğini ve orduya hitâben: "Siz mü'minlersiniz. Bu da Emîrinizdir." demesiyle, o günden itibaren Abdülmü'min'in Emîrü'l-Mü'minîn unvanına kesb-i istihkâk etmiş olduğunu yazıyor. s. 123-124.

¹⁵ Venşerîsî'nin ölüsünü Abdülmü'min derhal defnettirmiş ve bunu maktuller arasında bulamadıkları için orduda bulunanlar, bunun meleklar tarafından gök yüzüne kaldırılmış olduğuna zâhib olmuşlar idi.

¹⁶ Bunun hüsnîliğini inkâr eden ve müteaddid telbîsâtı olduğunu söyleyenleri İbn Haldûn meşhur *Mukaddime*'sinde şiddetle reddetmektedir. s. 23-24, Beyrut tab'ı.

eğirdiği yünden almış olduğu para ile geçiniyor ve her gün yalnız bir çörek ile biraz zeytin yağı yiyor idi.

Dünya malı olarak bir baston ile bir ibrikten başka bir şeye mâlik olmayan İbn Tûmert'in daima şu beyt vird-i zebânı [sürekli tekrar ettiği beyt] idi:

“Dünyadan soyun, çünkü sen – dünyaya çıplak olarak çıktın...”¹⁷

Teehhül dahi etmemiş [evlenmemiş] idi.

Mütenebbî'nin şu: “Uğrunda hayatını mehâlike ilkâ ettiğin [tehlikele-re attığın] şeref, yıldızın fevkine yükselmiş şereflerden olsun. Çünkü ufak bir şeref uğrundaki ölümün tadıyla, büyük şeref uğrundaki ölümün tadı arasında bir fark yoktur.”¹⁸ beyitlerini sık sık îrad edişi de, mefkûsesine ne kadar sadık olduğunu gösteriyor idi. Aynı zamanda yine Mütenebbî'nin şu:

“Benim bildiğim gibi nâsı tamamıyla bilenler, hiç acımaksızın onların kanlarıyla kargularını kandırırlar. Çünkü böyle yapmayıp da nâsa acıyan; bilsin ki nâsın eline geçecek olursa kendisine acıyacak yoktur.”¹⁹ beyitlerini daima inşâd etmesi [söylemesi] de, bu husustaki felsefesini göstermektedir.

Mütenebbî'nin şu: “Her ne kadar onlar ile muâşeret ediyorsam da, onların cinsinden değilim, topraklar arasındaki altın gibi.”²⁰ beytini dahi dilinden düşürmemesi, kendisini muhitinden ve zamanındaki insanlardan yüksek gördüğünün delilidir. Aynı zamanda kendisinin de güzel şiirleri vardı. Şu:

“Onlar uzaklaşıp seni arkalarında bıraktıkları vakit, hemen onları çekiştirmeğe başladın... Aynı zamanda yaptığın giybetin fenalığı hakkında herkese nasihatler veriyor ve onları bu fiili irtikâp etmekten men ediyorsun, fakat kendin bu nasihatle niçin âmil olmuyorsun. Ey bileyi taşı!... Sen bıçakları keskin yapıyorsan da, kendin keskin değilsin!...”²¹

¹⁷ خرجت الى الدنيا وانت مجرد

تجرد من الدنيا فانك انما

¹⁸ اذا غمرت في شرف مرم

فلا تقنع بما دون النجوم

كقطع الموت في امر عظيم

فقطع الموت في امر حقير

¹⁹ وبالناس روى رمحه غير راخم

ومن عرف الايام معرفتي بها

ولا في الرد الجاري عليهم باء

فليس بمرحوم اذا ظفروا به

²⁰ ولكن معدن الذهب الرء

وما أنا منهم بالعيش فيهم

²¹ وخلفك القوم اذ ودعوا

اخذت باعضادهم اذ ناوا

İbn Hallikân, Berberice bir kelime olan bu Tûmert kelimesindeki (te)'yi zamme ve (vâv)'i sükun ve (mîm)'i fetha ile ve (ra)'yı sükun ile zabt etmektedir.

“Âsârı, onun haberlerini ifadeye belîğ birer lisândır. Onu âsârıyla ayânen [açıkça] görmek mümkündür...”²² beyti, İbn Tûmert hakkında söylenmiştir.

Bazı beyitleri *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, s. 121-122'de mevcut olan uzun bir methiye vardır ki, bu da, İbn Tûmert hakkında söylenmiş ve Tînmellel'deki kabri üzerinde okunmuş idi.

İbn Tûmert Etbâ'ına Niçin Muvahhidîn İsmi Verdi?: Endülüs mülûkü tavâifinden Benî Abbâd'ın üçüncü ve son hükümdarı; şâir ve erbâb-ı ilim ve marifete muhibb olan [sevgi besleyen] Mu'temid zamanında Endülüs'e geçen Mülessimîn'den Yûsuf b. Tâşfîn'in buradaki hudut boylarına bıraktığı askerler münasebetiyle Murâbitîn namıyla da yâd edilen Lemtûne ve Messûfe kabilelerinden müteşekkil olan Mülessimîn hükümeti, askeri kabiliyetler göstermesine rağmen, zevk-i felsefiden tamamıyla mahrum idi. Yûsuf b. Tâşfîn ve bunun oğlu Ali b. Yûsuf zamanında fûrû'-i fihhiyye ile iştigal eden fakîhler mevki-i itibarda olup her yerde, başta hükümdarlar olmak üzere gerek büyük ve gerek küçük işlerde bunlar ile müşavere edilerek hüküm veriliyor idi. Binâberîn [bundan dolayı] bunların zamanlarında yukarıda zikredildiği gibi Malikî mezhebi kitaplarını iyâde-i itibarda olup; tefsir, hadis, kelam gibi ilimlere âit âsâr terk edilmiş idi.

Bunların zanlarına nazaran, Kelâm bid'at olduğundan ve itikada halle vereceğinden, bu ilme ait olan kitaplar yalnız terk edilmek ile kalmayıp, bir kimsenin nezdinde bulunması o kimse için ağır cezaları mu'cib olur idi.

Hatta yukarıda söylediğimiz gibi, Gazâlî'nin kitapları Ali b. Yûsuf'un emriyle ihrâk edilmiş [yakılmış] idi.

İbn Tûmert ise, Şark'ta tahsil ettiğinden Mu'tezile'nin tesiriyle Eş'arîliğe girmiş olan Kelâm mücâdelâtını öğrenmiş ve terk-i te'vil ile selefiyye mesleğini iltizâmın, teccîme incirâr edeceğine kâil olmuş idi. İbn

فكم انت تنهى ولا تنتهي وتسمع وعظا ولا تسمع

فيا حجر الشخذ حتى متى تسن الجديد ولا تقط

²² آثاره تنبئك عن اخباره حتى كأنك بالعيان تراه

Haldûn'un ifadesine nazaran (Mukaddime, s. 200), Murâbıtın'ı ülûhiyyeti tecsîm ile ithâm eden İbn Tûmert, bu noktaya ta'rifz kasdıyla kendi etbâ'ına Muvahhidîn tesmiye etmiş idi.

Bizce İbn Tûmert'in etbâ'ına Muvahhidîn tesmiye etmesinin ber-vech-i âtı daha sarıh bir sebebi vardır.

Şöyle ki: İbn Tûmert Şark'ta Eş'arlılığı öğrenmiş idiye de, yalnız bir meselede Mu'tezile'ye taraftar olmuş idi. O da nefy-i sıfât idi.

Eşâ'ire, selef gibi Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtı olduğunu kabul ettikleri halde, Mu'tezile sıfât isbât etmiyorlar idi. Ve sıfât isbâtını Cenâb-ı Hakkı tevhide münâfi addediyorlar idi ve muhaliflerine karşı bu noktayı en büyük sebep-i fâikiyyet addettiklerinden, kendilerine kemâl-i iftihâr ile Ashâbu't-Tevhîd – Muvahhide namını veriyorlar idi. Mu'tezile gibi nefy-i sıfât eden İbn Tûmert dahi etbâ'ına bundan dolayı Muvahhidîn demiş idi. Şunu da söyleyelim ki; İbn Tûmert Şiflikten de, "her zamanda bir imam-ı ma'sûmdan yer yüzünün hâli olmaması" itikadını almıştır. Fakat öyle görünüyorki bu itikadı İbn Tûmert kendisi için pek cazip bulmuştur. Yani kendisini imam-ı ma'sûm ilan eden İbn Tûmert, Şiflikteki bu itikada inandığı için imam-ı ma'sûm olmamıştır. Belki imam-ı ma'sûm olacağı için bu akîdeye inanmış veya inanmış görünmüştür.

İbn Tûmert'in Telif Ettiği Eserler: İbn Tûmert, Muvahhidîn tesmiye ettiği etbâ'ına mahsus olmak üzere muhtelif kitaplar telif etmiştir.

Kitâbu'l-Kavâ'id ve *Kitâbu'l-İmâme* ve *E'azzu mâ Yutlab*²³ ve *Muvat-taü'l-İmâmi'l-Mehdî*²⁴ namındaki eserler bu cümledendir. Bunlardan itikada ait olan *Kitâbu'l-Kavâ'id* ile *Kitâbu'l-İmâme*'yi Berberice ve Arapça yazmış idi.²⁵

Zehabî'nin *Târihu'l-İslâm*'ında (Ayasofya Kütüphanesi, Numara 3010) görüldüğü veçhile İbn Tûmert'in *Kitâbu'l-Kavâ'id*'inde: "Zerre kadar bir bâtılda temâdî [sürüp gitme, ısrar], bâtılnın umumunda temâdî gibidir"

²³ 1903'te allâme Goldziher'in bir mukaddimesiyle Cezayir'de tabedilmiştir. İbn Haldûn *Tarih*'inde, "İbn Tûmert *Kitâbu'l-İmâme*'sine *E'azzu mâ Yutlab* diye başlamış olmakla *Kitâbu'l-İmâme*'nin bir ismi de *E'azzu mâ Yutlab* olmuştur" diyor ise de, aşağıda görüleceği veçhile *Kitâbu'l-İmâme*, *E'azzu mâ Yutlab* diye başlayan bir mecmuanın muhteviyatından birini teşkil etmektedir.

²⁴ 1325/1907'de Cezayir'de tabedilmiş olan bu esere yazılan mukaddimede, bu eserin İbn Tûmert'e mensûb olduğuna dair karâin-i kaviyye [kuvvetli karîneler/deliller] gösterilmiştir.

²⁵ Umumi Kütüphanede (numara 3586) bulunan *Kitâbu Kenzi'l-Ulûm ve'd-Dürri'l-Manzûm fî İlmî's-Şerî'a ve Dekâyiki İlmî't-Tabî'a* namındaki eser, bazı kitap kataloglarında mevzuumuz olan İbn Tûmert'e nisbet edilmiş ise de, bu eser bir İbn Tûmert'indir.

demesine nazaran, bu hususta Havâric ve Mu'tezile'den bazıları ile aynı itikadda olduğu anlaşılmaktadır.

Kitâbu'l-İmâme'sinde Mehdî olduğunu iddia eden İbn Tûmert, kendisine itaatinden tehhür edenlerin [gecikenlerin] kâfir olduklarını söylüyor idi. Bunun va'diyyeden olması, yani günah irtikâb edenlerin kâfir olduklarını söylemesi, kendisinin mehdîliğine inanmayan ve kendisine itaatten te'hîr eden kimseleri tekfir etmek ve bu sûretle Murâbıtın aleyhine bir asabiyet-i dîniyye ihdâs eylemek maksadına ma'tûf olmak ihtimali vardır.

İbn Tûmert, *Kitâbu'l-Kavâ'id* ve *Kitâbu'l-İmâme*'sini etbâ'ı olan Mu-vahhidîn için yazmıştır. *E'azzu mâ Yutlab* diye başladığı için bu namı almış olan eseri, talebe tesmiye ettiği Abdülmü'min vesâir arkadaşları için yazmıştır. Daha doğrusu bu eser, 515/1121'de Sûs beldesinde Herğa ribatında İbn Tûmert'in talebeye verdiği derslerin notlarıdır.

Hadîslerden ahkâm-ı fıkhiyyenin ne sûretle istinbât olunacağını bildiren bu eser, Usûl-i Hadîs ile başlamaktadır. Bundan sonra İbn Tûmert'in Ağmat'ta fakîhler ile icra etmiş olduğu münazara îrad ediliyor ve burada Hakk'ın ilme ve bâtılın cehl ve şek ve zanna müstenid oldukları hakkındaki taksime edilen itirazı def' sadedinde sahifelerce sözler söyleniyor ve bundan sonra yine Usûl-i Hadîs'e avdet edilerek müteâkiben Usûl-i Fıkıh kavâ'idi zikrolunuyor. Ve vaz' ilminden bahsediliyor ve hesâb, hendese ve tibbn esâsâtı zikredilerek esere hitâm veriliyor.

Yukarıda söylediğimiz gibi *E'azzu mâ Yutlab* namıyla 1903'te Ceza-yir'de basılmış olan bu eser, İbn Tûmert'in muhtelif mevzulara dair takrirlerini ihtiva eden bir mecmua olup halefi olan Abdülmü'min tarafından imlâ edilmiştir.

Bu mecmuada, yukarıya hülâsasını dercettiğimiz *E'azzu mâ Yutlab*'dan sonra *el-Kelâm fi's-Salât* gelmektedir. Bu eserde salât'ın lugavî ve şer'î mânâları bildiriliyor. Ve fezâili ve aksâmı zikrediliyor. Mesh ale'l-huffeyn [mest, ayakkabı gibi şeylerin üzerine meshetme], teyemmüm bahislerinden sonra yine Usûl-i Fıkıh mesâiline geçilerek mukayyed, mutlak, mücmel, müfesser, nâsîh, mensûh, hakikat, mecâz, kinâye, ta'rîz, esmâ-i örfiyye ve esmâ-i şer'iyeye dair ma'lûmât veriliyor ve ahkâm-ı şer'iyeyi isbâtta akıl ve kıyasın medhali [dahli, rolü] olup olmaması bahsi îrad olunuyor.

Bu mecmua dahilindeki tevhid'e dair olan eser, isbât-ı Vâcib'in müte-addid tariklerini ihtiva etmekte ve nübüvvet-i Muhammediyye'nin (a.s) isbâtıyla hitâm bulmaktadır.

Bu mecmua dahilinde *Kitâbu'l-İmâme'si* ve *Kitâbu'l-Kavâ'id'i* dahi mevcuttur. Bu kitaplardan sonra Mülessimîn'in zemmine dair bir bâb vardır ki, hadîslerde vârid olan zemâim-i âdât ve ahvâlin [zemmedilen âdet ve hallerin] bir çoğu ta'dâd olunarak [zikredilerek] bunların cümlesi Mülessimîn'e tatbik olunmuş ve kendilerine karşı ahâli kıyama teşvik edilmiştir.

Bundan sonra yine tevhide dâir diğer bir eser mevcuttur. Mecmua muhtelif ahkâm-ı şer'iyeye dair hadîsler ile hitâm bulmaktadır.

9 Teşrîn-i Evvel 928

Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Kelâm Tarihi müderrisi Mehmed Şerefeddîn